

Monografia je súčasťou riešenia vedeckého projektu VEGA 1/0243/15 Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach a jej vydanie je financované z rozpočtu projektu VEGA 1/0243/15 Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0368 Prax v centre odbornej didaktiky, odborová didaktika v Centre praktickej prípravy.

Recenzenti:

prof. PhDr. Natália Korina, CSc.

prof. PhDr. Eva Tučná, CSc.

Kultúrny text ako diskurz

K otázke ontológie percepcie textu pre deti

autor © Zuzana Kováčová 2017

design © Ľuboslav Horvát

foto © Lukáš Tkadlec

ISBN 978-80-558-1146-8

OBSAH

ÚVOD	7
1 TEXT V EPICENTRE LINGVISTICKÉHO SKÚMANIA	11
1.1 Od gramatiky textu k identifikácii jeho komunikačnej intencie	11
1.2 Diskurzívne chápanie textu	15
1.3 Kultúrna lingvistika a jazykový obraz sveta dieťaťa	24
1.3.1 Jazykový obraz sveta a koncept v kognitívnom prístupe k jazyku	25
1.3.2 Jazykový obraz sveta dieťaťa a vekovo špecifický komponent konceptov	28
2 REČOVÁ A JAZYKOVÁ KOMPETENCIA AKO ANTICIPÁCIA INTERPRETAČNÉHO POZNANIA DIEŤAŤA	33
2.1 Text pre deti ako kultúrny konštrukt	35
2.1.1 Slovo nebolo pred vetou a veta nebola pred slovom	37
2.1.2 Jazyková diverzita a funkcionálna riekanka	39
2.2 Špecifickosť recepcie riekanky: dieťa ako subjekt i objekt reči	45
2.2.1 Reč v kontexte determinizmu a jej reflexia v riekanke	45
2.2.2 Ontológia perцепčných dispozícií dieťaťa a perцепčný vzorec riekanky a rozprávky	50
2.2.3 Riekanka ako akt reči a obraz reči	53
2.3 Jazykový obraz sveta a poznanie v riekanke	58
2.3.1 Gesto a vokatív v riekanke a ich kognitívna funkcia	59
2.3.2 Riekankovosť ako invariant jednoty kognície a jazykovej hry	64
2.3.4 Transpozícia atribútov diskurzu do textu a transformácia diskurzu na textové komponenty	67
2.3.5 Téma verzus elementárne sémantické univerzálie	73
2.4 Riekanka ako diskurz	78
2.4.1 Rieciť verzus hovoriť – ľudová riekanka verzus Hovorníček	80
2.4.2 Porozumenie riekanke ako diskurzu	84

3 PERCEPCIA PRÍBEHU VO VERŠOCH AKO INDIKÁTOR NÁSTUPU NARATÍVNYCH DISPOZÍCIÍ DIEŤAŤA	95
3.1 Naratívum ako indikátor metalingvistického uvedomovania	97
3.1.1 Naratíva a recepcia príbehu z vývinového hľadiska	99
3.2 Príbeh a plánovanie diskurzu	102
3.2.1 Vytváranie diskurzívneho ohniska na príkladoch textov pre deti	103
3.2.2 Príbeh a kontext ako diskurzívny priestor identifikácie významu slova	107
3.2.3 Slová v diskurzívnom priestore a reprezentácia významu slova	113
4 ROZPRÁVKA AKO KULTÚRNY DISKURZÍVNY PRIESTOR	116
4.1 Rozprávka vo vzťahu k mentálnym predikátom VIDIEŤ a POČUŤ	116
4.2 Diachrónny a synchrónny aspekt rozprávky	119
4.2.1 Etymologický a kognitívny pôdorys nominácií v mytológii a v rozprávke	124
4.3 Neurčitost času a priestoru ako prameň vierohodnosti a presvedčivosti	127
4.4 Nominačný akt v kultúrnom texte	130
4.4.1 Propriá – indikátor evolúcie rozprávky	131
4.5 Rozprávka ako nástroj axiologizácie hodnôt	133
4.6 Improvizácia rozprávky ako indikátor porozumenia textu	136
4.7 Mentálne modely a porozumenie	140
ZÁVER	144
SUMMARY	149
RESUMEN	151
LITERATÚRA	153

ÚVOD

Monografia *Kultúrny text ako diskurz* s podnadpisom *K otázke ontológie percepcie textu pre deti* do epicentra pozornosti stavia otázku, v akých kvalitatívnych dimenziách a približne v ktorých časových intervaloch ako vývinových fázach sa formuje schopnosť dieťaťa porozumieť textom, ktoré vznikajú intenčne a sú štandardne vnímané ako tvorba pre deti. Zmyslom nie je interpretovať ich umeleckú stránku, ale postrehnúť kľúčové explicitné aj implicitné vlastnosti textu, ktorý nadobudol status textu pre deti práve preto, lebo anticipuje kognitívno-emocionálnu dispozíciu detského percipienta. Diskurzívne chápanie textov intencionálnej literatúry dáva priestor pre postihnutie komplexnosti a komplementárnosti recepcie vekovo štandardne definovaných žánrov pre deti. Recepcia textu dieťaťom je chápaná ako komunikačný akt, v priestore ktorého sa reflektuje jednotu kognitívnych dispozícií detského čitateľa s jeho emocionálnym prežívaním. Monografia je súčasťou výskumov zameraných na text, na jeho funkcie a vlastnosti, smeruje najmä k identifikácii jeho diskurzívnej povahy, čo je súčasťou riešenia vedeckého projektu VEGA 1/0243/15 Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach.

Otázka percepcie textu sa chápe a vysvetľuje na pozadí Chomského vymedzenia pojmov jazyková kompetencia a performancia. Od čias Chomského reč v podobe fonologického vývoja detského subjektu a vďaka jeho vrodenej dispozícii osvojenia limitovaného počtu gramatických pravidiel rastie. V tomto zmysle je relevantné uvažovať o tom, ako a v ktorých štádiách mentálneho vývinu rastie schopnosť chápať obsah a zmysel textu určeného deťom. Spoločnosť spontánne otvára, a to aj v definovaní edukačných obsahov, otázku vzťahu textových útvarov k percipientovi, v ktorom sa reflektuje ich funkcionálna, čo dáva zrod intenčne určenej množine textov ako kultúrnych textov. Dôkazom sú napríklad ľudové uspávanky, ale aj riekanky, povedačky a hádanky.

V monografii sa usilujeme identifikovať také vlastnosti textov, ktoré slúžia ako indikátory kognitívnych a mentálnych dispozícií dieťaťa. Hľadáme odpoveď na otázku, prečo sa tematizujú v útlom detstve tie entity, ktoré vieme na pozadí analýz identifikovať. Nachádzame spojivo medzi vlastnosťami textových útvarov pre deti a ich mentálnymi dispozíciami. Usilujeme sa identifikovať

mechanizmy, ktoré vzájomne kooperujú v diskurzívnom priestore textu tak, aby vyústili vo vzájomnom synkretizme, zmyslom ktorého je porozumenie. V početných analýzach textov pre deti sa dotýkame tých stránok konkrétnych slovesných útvarov, ktoré sú z aspektu detského príjemcu dominantné, resp. ktoré sa v recepcno-percepčnom akte manifestujú markantne a hľadáme tie atribúty slovesných útvarov či žánrov, ktoré s dominantnými prvkami kooperujú.

V analýzach a komparáciách vychádzame z nevyhnutnosti inferencií vo vedomí dieťaťa ako zásadnej podmienky vytvárania predstavy, a teda aj porozumenia textu. Text pre deti považujeme za kultúrny konštrukt, do ktorého sa implementuje nielen dospelým či autorom projektovaná intencionalita, ale aj reflexia bytia celej spoločnosti. Nástrojom uchopenia textu je v našom bádani interpretácia sémantika ako teória textu. K otázke vytvárania inferencií ako podmienky porozumenia širším textovým útvarom (detským percipientom), akým je i rozprávka, pristupujeme prostredníctvom teórie mentálnych modelov vygenerovaných kognitívnou psychológiou. Interpretácia a diskurzívna analýza textov pre deti má identifikovať kontinuitu a postupnosť v percepčných dispozíciách dieťaťa, a to v kontexte kognitívnych operácií a pamäťových dispozícií, ktoré tvoria podložie jazykom sprostredkovanej a žánrovo kódovanej informácie. Jazyk sa chápe nielen ako nástroj prenosu informácie, ale najmä ako nástroj myslenia a poznávania.

V práci sa presadzuje interpretačná metóda, ktorá zodpovedá predstave, že rozhodujúci je pohľad z aspektu adresáta. Jazyk a kultúra jestvujú pre človeka, preto je relevantné skúmať, aký význam znamenajú pre neho. Diskurzívnym stimulom vytvorenia a mikroprostredím existencie textu je komunikačná činnosť človeka, preto je aktuálne anticipované rozpracovanie antropocentrického pohľadu na text. V súvislosti s tým, že sa text (v jeho širokom ponímaní) stal objektom mnohých vied o diskurzívnej činnosti človeka, nevyhnutným je uvedomenie si kvalitatívnej podstaty textu tak, ako ho prezentujú rôzne humanitné vedy. Relevantné sú aktuálne výskumy štruktúry textu robené z aspektu jeho štruktúrno-sémantickej organizácie a metodiky jeho lingvistickej interpretácie.

Východiskom pre komunikačné chápanie textu je najnovšia orientácia textovej lingvistiky na zákonitosti jazykovej komunikácie. V tomto poňatí nie sú texty chápané ako „dôsledky“ kumulovania viet, ale ako komunikačné jednotky alebo jednotky súvisiace s ľudským dorozumievaním sa. Tieto jednotky vznikajú v sukcesívnosti časovo dynamického jazykového rámca dorozumievania sa. Takéto poňatie textu zdôrazňuje jazykovo-komunikačnú činnosť človeka.

Základnou hypotézou práce je tvrdenie, že porozumenie textu, podobne ako reč, rastie. V tomto predpoklade je zakotvená myšlienka kontinuity v procese nadobúdania recepcno-interpretačných zručností ako recepcného poznania. Poznanie podmienené porozumením v prípade textom sprostredkovanej komunikácie má niekoľko úrovní, ktoré vieme priradiť k mentálnej zrelosti percipienta. Jazyková kompetencia v zmysle rečovo-gramatických zručností je automaticky anticipovaným východiskom.

Diskurzívne chápanie textu pre deti ako kultúrneho textu znamená pohybovať sa v intenciách kognitívnej lingvistiky, a to najmä pri identifikácii sémantických univerzálií premietnutých do konkrétnych žánrov, chápať text a jeho slovesnú realizáciu implementovanú v mentálnych štruktúrach percipienta ako diskurz. Diskurzívne chápanie textu (v našom prípade textu pre deti) znamená, okrem iného, identifikovať syntaktické štruktúry tak vo vzájomných vzťahoch, ako aj z aspektu ich transferov do mentálneho priestoru dieťaťa. Počas písania monografie sa ukázalo, že niektoré témy by bolo možné skúmať a opísať ešte komplexnejšie. Napriek tomu sa domnievame, že kniha bude príspevkom k zodpovedaniu otázok ako dieťa rozumie textu a prostredníctvom neho aj svetu, iným ľuďom, ale najmä samo sebe. V tomto zmysle smeruje naše bádanie (opísané v tejto monografii) najmä identifikáciou vzťahu medzi jazykom a myslením k reálnemu využitiu poznatkov o texte pre deti, a to najmä v období tzv. predčitateľskej gramotnosti, čím naplní parciálne ciele APVV projektu Prax v centre odbornej didaktiky, odborová didaktika v Centre praktickej prípravy / APVV-15-0368, ktorým je vydanie monografie čiastočne podporované. Monografia súvisí s riešením projektu VEGA 1/0243/15 Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach, ktorý sa realizuje na Katedre rusistiky FF UKF v Nitre od roku 2015 pod vedením prof. PhDr. J. Sokolovej, CSc.